

Propietat pagesa i estructures de poder locals en un municipi del migjorn de Mallorca (Santanyí 1868-1920)

per Antoni Vidal i Ferrando

L'escassa historiografia actual que fa referència a l'estructura agrària mallorquina del període conegut políticament com la Restauració se sol referir a unes transformacions esdevingudes, aproximadament, des del darrer terç de la passada centúria, les quals, en un període més o menys extens, acabaran per desembocar en una integració de l'illa dins el sistema capitalista, de manera dependent.¹

Isabel Moll i Jaume Suau han realitzat l'estudi més complert, fins ara, del món rural mallorquí abans de l'aparició de formes capitalistes. Aquest món rural era conformat fonamentalment pels següents elements: predomini sòcio-econòmic de la noblesa; existència d'una pagesia diferenciada i greument explotada; escassa incidència de la producció cerealícola —la qual cosa es tradueix en pràctiques d'àgic sobre els queviures, engrevides per les dificultats comercials de l'illa—; aparició intermitent de crisis demogràfiques.²

Camilo J. Cela Conde opina que, a finals del segle XIX, l'economia illenca s'integra dins l'òrbita capitalista mitjançant la substitució parcial dels conreus tradicionals, orientats bàsicament a l'autosubsistència, per cultius (vinya, ametllers, etc.) destinats a la comercialització en els mercats exteriors: «No se trata, meramente, de una sustitución de cultivos que pueda atraer el interés de los tratados de agricultura práctica, sino del remate de unos profundos cambios en los que se liquida de hecho la situación social del Antiguo Régimen y se da paso al capitalismo en una de sus variantes.»³

1. Vegeu, fonamentalment, Jean BISSON, *Origen y decadencia de la gran propiedad en Mallorca*, «B.C.O.C.I.N.», 665 (1969), ps. 162-188; Jean BISSON, *La Terre et les Hommes aux Îles Baléares* (Ais de Provença 1977); Camilo J. CELA CONDE, *Capitalismo y campesinado en la isla de Mallorca* (Madrid 1979); Vicenç M. ROSSELLÓ VERGER, *Canvis de propietat i parcel·lacions al camp mallorquí entre els segles XIX i XX*, «Randa», 12 (1981), ps. 16-60.

2. Vid. Isabel MOLL i Jaume SUAU, *Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)*, «Estudis d'Història Agrària», 2 (1979), ps. 95-170. El resum, el fan Isabel MOLL, Antoni SEGURA, Jaume SUAU a *Cronologia de les crisis demogràfiques a Mallorca. Segles XVIII-XIX* (Ciutat de Mallorca 1983), p. 2.

3. Camilo J. CELA CONDE, *op. cit.*, p. 30.

Tot i que és evident que cal no caure en l'error de confondre l'estructura agrària amb l'estructura de la propietat, la qual no seria més que una variable molt important de la primera, sovint s'ha coincidit a considerar —no sé si de manera improcedent— que a Mallorca els canvis en l'estructura de la propietat esdevingueren l'element més significatiu, si no generatiu, del canvi palesat en l'estructura agrària, que se sol fer coincidir amb l'ensorrament dels dominis senyorial, cosa que permetrà l'accés a la terra d'una gran quantitat de jornalers. Jean Bisson no vacilla a l'hora d'afirmar que «*el establecimiento, por su difusión, ha alcanzado las dimensiones de una auténtica reforma agraria, pues ha dado lugar a una redistribución de la tierra*».⁴

Camilo J. Cela Conde puntualitza que, malgrat que en el darrer terç del segle XIX es consolida la classe dels petits propietaris pagesos, lligada a l'exportació vitícola, la qual cosa «*indica un cambio de ritmo en el proceso de fragmentación de la tierra, como síntoma de una expansión de la clase campesina de pequeña propiedad...*», cal tenir en compte que l'expansió no és homogènia ni en el temps ni en l'espai.⁵

De fet, Jean Bisson ja apuntava que la gran propietat senyorial havia sigut fortament deteriorada al llarg dels segles XVIII i XIX, i havia començat a descompondre's, irreparablement, des de l'últim terç del segle esmentat darrerament. Els últims reductes es mantingueren a la serra de Tramuntana, a causa de l'arduïtat del medi; i a migjorn, on les marines havien quedat durant molts segles desemparades davant les falconades dels pirates nord-africans.⁶

El propòsit d'aquest article és d'analitzar alguns aspectes de les esmentades transformacions, centrant l'estudi en un municipi del migjorn de Mallorca —Santanyí— durant el període comprès entre el 1868 i el 1920.⁷ Concretament, ens proposam d'esbrinar el procés de fragmentació de les possessions senyorial, amb el consegüent accés a la propietat territorial d'un nombre elevat de jornalers; fins on arriba la supervivència del predomini de les activitats agràries i, per tant, de la possessió de la terra com a fonament de les relacions socials i de poder; i expressar el nostre parer sobre la cronologia del canvi esdevingut en l'estructura agrària.

Les fonts utilitzades han estat, bàsicament: A) *L'apeo* de Garay (1818); B) els *Llibres de la contribució rústica*, de l'Arxiu Municipal de Santanyí; C) les actes municipals, d'aquest mateix arxiu; D) Els *Llibres sacramentals* de les parròquies de Santanyí, ses Salines i s'Alqueria Blanca; E) els arxius privats.⁸

4. Jean BISSON, *op. cit.*, p. 173.

5. Camilo J. CELA CONDE, *op. cit.*, p. 141.

6. Jean BISSON, *op. cit.*, ps. 167-169.

7. El municipi de Santanyí era integrat en aquestes saons per tres parròquies: Santanyí, ses Salines i s'Alqueria Blanca; a més d'un conjunt de llogarets i caseris com es Llombards, Calonge, Costa de Son Vidal i Costa de Son Salom. En total, 16.526 ha.

8. Per a una anàlisi i acurada crítica d'aquestes fonts, vegeu la meua memòria de llicenciatura *La població i la propietat de la terra en el municipi de Santanyí (1868-1920)* (Facultat de Filosofia i Lletres, Universitat de Ciutat de Mallorca, novembre de 1984). En podeu consultar un exemplar a la Biblioteca de la Facultat de Lletres o al Departament d'Història Moderna i Contemporània.

EL DESMEMBRAMENT DELS DOMINIS SENYORIALS

El primer antecedent que hem emprat per analitzar l'estructura de la propietat de la terra en el municipi de Santanyí és el document fiscal conegut com a *apeo* de Garay, l'estudi del qual ens ha permès l'elaboració del quadre 1 i del gràfic 1. La referència primària, però, per al període que estudiam, prové dels *Llibres de la contribució rústica*⁹ dels anys fiscals 1870-71, 1895-96 i 1920-21,¹⁰ els quals ens han possibilitat l'elaboració del quadre 2 i del gràfic 2.

Hem reagrupat les quotes en cinc categories. Aquest reagrupament ens féu xocar amb el problema conceptual de fixar els límits entre la petita propietat, la mitjana i la gran, a fi d'adequar-hi l'estructuració.

Segons Vicenç M. Rosselló Verger, els autors mallorquins solen situar la frontera limitatòria dels tres tipus de propietat a les 20 i a les 100 ha.¹¹ Enric Tello, seguint M. Bloch, fa una distinció més qualitativa, segons la qual la diferenciació entre petita propietat, mitjana i gran és determinada per la capacitat familiar d'explotació de la terra. Així, una família que no té excedent ni manca de mà d'obra a l'hora de treballar les pròpies terres —bàsicament en èpoques crítiques, com el moment de segar —pot ser considerada de propietaris «mitjans». Les famílies de «petits» propietaris tendran un sobrant de força de treball que els permetrà d'anar a jornal estacionalment a les finques dels «grans» propietaris, és a dir, d'aquells que necessiten contractar treballadors, almanco en els moments en què es concentra el treball agrícola; «i a mesura que augmenti la superfície de conreu [aquestes explotacions] més a prop es trobaran de la situació d'un propietari que explota treball assalariat».¹²

En base a aquests criteris i als coeficients de Txaianov,¹³ l'autor esmentat considera «petita» propietat, referint-se a les terres cerealícoles del pla de Mallorca, la que resta per sota de les 4 ha. Entre les 4 i les 12 h, hi trobaríem les propietats «mitjanes». I a partir de les 12 ha s'iniciaria el grup dels «grans» propietaris, que s'anirà clarificant a mesura que augmenti la superfície de conreu. El mateix autor, però, ens fa posar esment que «un càlcul més adequat exigiria treballar amb dades mallorquines, i això vol dir un treball immens de reconstrucció de famílies que no està fet».¹⁴

Ens és difícil precisar per al municipi de Santanyí —terres primes i cels avars— l'extensió necessària per assolir la condició de «petita», «mitjana» o «gran» propietat, seguint el punt de vista del qual arranca la classificació d'Enric

9. Durant els esdeveniments tumultuosos del 1868, que seguiren el destronament d'Isabel II, els santanyiners manifestaren llur descontentament amb la dissortada gesta de cremar els arxius municipals. És per això que no poguérem comptar amb l'amillament —tot just confeccionat abans de la cremadissa—, ja que, fins ara, no n'hem pogut localitzar cap duplicat, contràriament al cas de l'*apeo*, que vàrem localitzar a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

10. No hem considerat escaient donar a conèixer l'estudi de períodes intermedis perquè, a l'hora de investigar-los, hem pogut comprovar que no presenten peculiaritats específiques.

11. Vicenç M. ROSSELLÓ I VERGER, *op. cit.*, p. 19.

12. Vid. Enric TELLO, *La producció cerealícola a les petites explotacions pageses des Pla de Mallorca (1850-51)*, «Estudis d'Història Agrària», 4 (1983), ps. 167-193 (l'especificació i citació a les ps. 185-186).

13. Vid. A. V. CHAYANOV, *La organización de la unidad económica campesina* (Buenos Aires 1974), p. 53.

14. Enric TELLO, *op. cit.*, p. 185.

Tello. En tot cas, això s'hauria de determinar mitjançant un estudi monogràfic. De fet, la condició cerealícola del terme era inqüestionable durant els anys seixanta de la passada centúria, segons les dades que ens proporciona Casimiro Urech;¹⁵ i també per als anys vuitanta, tal com es desprèn d'una descripció feta a l'acta municipal del 3 de gener de 1880.¹⁶ Només vers la primera dècada del segle xx els ametllers començaran a competir amb els cereals.¹⁷

Així doncs, ens decantem per l'esmentada ordenació que E. Tello apuntava per a les terres cerealícoles del pla de Mallorca —amb lleugeres modificacions—, que, en certa manera, s'acosta al criteri seguit pels coetanis a l'hora de confeccionar les juntes d'amillament.¹⁸ Tanmateix, pensam que és difícil de resoldre el problema de marcar les diferències entre el grup dels «grans» propietaris, entre els quals, si els fixam a partir de les 12 ha conrades, esdevindran profundes dissemblances, no sols a causa de l'extensió desigual dels seus dominis, sinó també de l'extracció social diversa dels components i de la capacitat de resistència en el manteniment de la seva posició de privilegi.

No obstant això apuntat darrerament, hem confeccionat sis tipus de quotes. En el primer hem unificat les inferiors a 20 pessetes —sempre més del 75 % del

15. De la situació dels conreus al municipi de Santanyí cap al 1860, resumida per Casimiro Urech Cifre a *Estudios sobre la riqueza territorial de las Islas Baleares dedicados a las Cortes Constituyentes* (Ciutat de Mallorca 1869), ps. 454-455, n'hem elaborat l'esquema següent, que palesa la condició absolutament prioritària dels cereals:

<i>conreu</i>	<i>extensió</i>	<i>% dels sòls conrats</i>
reguiu	—	—
cereals i llegums	8.689 ha 42 a	90,40
ametllers	107 ha 43 a	1,11
garrovers	151 ha 47 a	1,57
figueres	256 ha 7 a	2,66
oliveres	—	—
vinya	344 ha 32 a	3,58
fruiters	—	—
figueres de moro	62 ha 68 a	0,65
total	9.611 ha 39 a	99,77 %

16. «*El arbolado de este distrito es insignificantisimo y sin ninguna clase de viñedos de lo cual resulta que el vecindario tiene que apelar a las villas circunvecinas para abastecerse de verduras, frutas, vino, cuyo último artículo se consume en cantidad muy insignificante atendiendo a la pobreza de estos vecinos y la circunstancia de tener que ser traído de tierras ajenas, lo mismo que el aguardiente y demás bebidas, como igualmente el aceite, pues en todo este distrito no se fabrica ni un litro de estos líquidos. Estas tierras son de pan llevar...*» (el subratllat és nostre) (AMS, [Arxiu Municipal de Santanyí], Llibre d'Actes, II).

17. En una acta datada el 15-I-1915 es parla que el comerç municipal «...*va en creciente aumento debido a la exportación de su más importante producto, cual es la almendra...*» (AMS, Llibre d'Actes, xxvii).

18. En una acta del 14-IV-1877 s'expressa que s'ha constituït la Junta Municipal d'Amillament. Amb aquest fi es divideixen els contribuents en majors, mitjancers i menors. La quota més petita dels «majors» és 68,16 pessetes (que es pagava per extensions conrades d'unes 17 ha); la més grossa dels «mitjans», 26,63 pessetes (per unes 7 ha conrades). Aquestes quantitats s'aproximen més a la diferenciació qualitativa que seguim que a la dels que consideren que la propietat mitjana comença a les 20 ha; i a partir de les 100 la gran propietat.

total. Podem considerar que agrupa les «petites» propietats, que, a causa de les característiques especialment adverses del terme, hem fet pujar aproximadament fins a les 5 ha conrades i correspon a pagesos amb excedent de força de treball. En el segon, hi hem inclòs les quotes que van de les 20 pessetes a les 50, referides a terres de 5-13 ha, que pertanyien a propietaris «mitjans» —en el sentit de no tenir excedent ni manca de mà d'obra—, un grup comparativament remarcable en el cas santanyiner. Les quotes compreses entre les 50 i les 100 pessetes pertanyen a l'escala inferior del grup format pels «grans» propietaris; una bona part dels seus components a penes suporten el qualificatiu de pagesos benestants, amb explotacions que comencen vers les 12-13 ha conrades i difícilment superen les vint-i-set. Un quart grup de quotes, incloses entre les 100 pessetes i les 500 pessetes, concierne el grup de pagesos que, durant el període tractat, controlaven el poder municipal i alguns propietaris de possessions externes; llurs explotacions solien tenir entre 24 i 135 ha de conreu. Finalment, hem confeccionat dos darrers grups de quotes (entre 500 i 1.000 pessetes; i més de 1.000 pessetes), per separar així les explotacions més grans dels autèntics latifundis; corresponen generalment a senyors i burgesos externs, encara que hi ha dos propietaris locals.¹⁹

19. Vegeu a continuació un esbós de la relació establerta entre quotes fiscals i extensió aproximada dels sòls conrats. Cal esmentar, tanmateix, el caràcter purament orientatiu de l'esquema a causa del que després puntualitzarem.

*Extensió conrada aproximada en hectàrees
Anys fiscals*

<i>quotes (ptes.)</i>	<i>1870-71</i>	<i>1895-96</i>	<i>1920-21</i>
menys de 20	menys de 5	menys de 5	menys de 5,5
20-50	5-12,5	5-12	5,5-13,5
50-100	12,5-25	12-24	13,5-27
100-500	25-125	24-116	27-135
500-1.000	125-250	116-232	135-270
+ de 1.000	+ 250	+ 232	+ 270

Com ja hem avançat, aquest esquema és purament orientatiu, ja que a la poca cura amb què es portaven els llibres de la contribució rústica, cal que s'hi afegesqui el següent: *a)* es fonamenta a partir del quocient de relació entre les terres conrades esmentades per Urech Cifre i el que es pagava en el municipi en concepte de contribució rústica el 1870-71. Com que també hi havia terres sense conrar que cotitzaven —encara que mínimament—, si les haguéssim comptabilitzades, haurien fet baixar el quocient de les cotitzacions per hectàrea, i les extensions que resulten per cada grup de quotes s'haurien d'augmentar lleugerament; *b)* només excepcionalment els pagesos que posseïen terres inferiors a les 12/13 ha mantenien marines o garrigues sense conrar. Per tant, aquestes extensions no conrades pertanyen bàsicament a les grans possessions. Així, es concentren en les quotes superiors, a les quals, a més de l'extensió conrada calculada —que també podria ser un poc superior—, s'ha d'efegir quasi sempre una important superfície sense conrar; *c)* el càlcul s'ha fet com si les terres fossen de la mateixa qualitat; però les diverses qualitats reals poden fer variar d'una manera important la relació quotes/superfície de conreu. Encara que la deficiència es corregeix força des del moment en què feim l'agrupació de quotes i treballam amb percentatges.

Per tot això esmentat, preferim més parlar de quotes que d'extensions; per bé que no consideram inútil l'esforç realitzat per equiparar ambdós conceptes (i en aquesta equiparació hem basat el reagrupament de les quotes).

Per a una explicació més profunda, vegeu, en la meua Memòria de Llicenciatura, les planes dedicades a exposar el mètode de treball.

La propietat el 1818: l'apeo de Garay

Cinquanta anys abans del període en què transcorre la nostra recerca, el ministre d'hisenda de Ferran VII, Martín de Garay, ordenà que s'avaluàs la riquesa dels pobles a fi de poder establir una contribució general sobre les terres i les vivendes. El resultat en fou el document anomenat *apeo de Garay*. A continuació passam a oferir els resultats de l'anàlisi d'aquesta font (quadre 1 i gràfic 1). Hem intentat d'adequar l'esquema al que resulta de la reagrupació de les quotes de la contribució rústica per tal de poder establir comparacions, cosa que dificulta força la diferència d'extensions existent entre l'*apeo* i l'amillament, sobre la base del qual es va establir la contribució rústica.²⁰

QUADRE 1. Estructura de la propietat rústica. Municipi de Santanyí (1818)

<i>propietaris</i>				
<i>ha - a - cs</i>	<i>núm.</i>	<i>%</i>	<i>ha - a - cs</i>	<i>%</i>
00-00-00/00-99-99	215	22,56	111 - 31 - 30	0,95
01-00-00/04-99-99	434	45,54	1.082 - 21 - 76	9,28
petits propietaris	649	68,10	1.193 - 53 - 06	10,24
05-00-00/12-99-99	189	19,33	1.502 - 19 - 88	12,89
propietaris mitjans	189	19,33	1.502 - 19 - 88	12,89
13-00-00/24-99-99	63	6,61	1.117 - 83 - 21	9,59
25-00-00/124-99-99	41	4,30	1.881 - 81 - 64	16,15
125-00-00/249-99-99	7	0,73	1.215 - 50 - 07	10,43
+ de 250 ha	4	0,41	4.740 - 54 - 22	40,68
grans propietaris	115	12,06	8.955 - 69 - 14	76,86
total	953	99,99	11.651 - 42 - 08	99,99

Font: Elaboració personal sobre les dades obtingudes de l'*apeo* de Garay del 1818 (AHM, D1296).

L'any 1818 la propietat de la terra en el municipi de Santanyí es distribuïa de la manera següent: un 68,10 % dels propietaris²¹ ho era d'extensions inferiors a les 5 ha, i posseïen el 10,24 % del total de l'extensió consignada.²² Entre aquests «petits» propietaris (649), n'hi havia 215 que tenien terres que ni tan sols arribaven a 1 ha, amb una extensió total que significava únicament el 0,95 % de la global. Difícilment es pot diferenciar aquests propietaris de menys d'una

20. 11.651 ha, 42 a (terres conrades, més boscs [?], a l'*apeo*); davant les 9.611 ha 39 a de terres conrades i les 6.438 ha 8 a de terres sense conrar a l'amillament (en què es basà l'estudi d'Urech).

21. Entre els veïns que figuraven a l'*apeo* com a propietaris (1034), n'hi havia 81 —el 7,83 %— que no posseïen terra, sinó únicament cases, de «3.ª classe». Els percentatges, però, els calculam només entre els propietaris de terres.

22. Que només representa el 70,52 % de l'extensió real del municipi. Pensam que el 29,48 que manca correspon a les terres ermes —que no es comptabilitzen com a tals— i potser a l'ocultació.

hectàrea dels simples jornalers, ja que, com aquests, hauran de sobreviure del treball assalariat.²³

A mesura que creixerà la superfície conrada, llurs propietaris oferiran un nombre inferior de jornals al mercat de treball; fins a arribar a les explotacions familiars independents, que no necessiten mà d'obra ni en tenen excedent, i que hem situat entre les 5 i les 13 ha. Aquest grup, a Santanyí, és relativament important: 189 pagesos —el 19,33 %—, que entre tots concentren el 12,89 % de les terres comptabilitzades.²⁴

Finalment, un 12,06 % dels propietaris eren pagesos benestants o senyors latifundistes i concentraven a les seves mans el 76,86 % del total de la superfície municipal avaluada. I encara convindria distingir entre els 104 propietaris, la gran majoria locals, posseïdors d'extensions rústiques compreses entre les 13 i 125 ha, que entre tots —el 10,91 %— reunien el 25,74 % del terreny estimat; i els onze senyors de les grans possessions, quasi tots externs, que tots sols acaparaven el 51,11 % de la terra, encara que només significaven l'1,14 % dels propietaris.²⁵

Evolució de la propietat entre el 1818 i el 1920

Què va passar entre el 1818 —any de la confecció de l'*apeo*— i el 1870? El caràcter desigual de les fonts no ens permet d'obtenir conclusions massa minucioses. Però, si contemplam el quadre 2 o el gràfic 2, podrem veure que es perfilen nítidament una sèrie de fets: el nombre de propietaris havia crescut el 42,55 %; probablement el creixement demogràfic esdevingut a la primera meitat del segle XIX va afavorir el fenomen. Ara bé, aquest augment s'havia produït únicament en la classe dels «petits» pagesos i dels «mitjans». I pensam que, sobretot, a costa del rompiment de noves terres. Mentrestant, el nombre de pagesos benestants i senyors latifundistes s'ha mantingut. Concretament, les grans

23. És clar que no sempre aquests petits propietaris eren pagesos.

24. Molt més important que a Artà, Capdepera i Son Servera, segons es desprèn de l'*apeo* d'aquests pobles, analitzat per Jaume Alzina Mestre a *La gran propietat i els grups pagesos a la comarca d'Artà entre 1818 i 1864*, «Mayurqa», 17 (1977-78), ps. 97-101. I que a Alaró, Binissalem, Calvià, Consell, Estallencs i Montuïri, tal com es pot comprovar a l'estudi d'Isabel Moll i Jaume Suau (1979), *op. cit.*, p. 165.

25. Vegeu a continuació les onze majors possessions consignades a l'*apeo*, amb l'extensió amb què hi figuren; i, devora, l'extensió més real que tenien vers la dècada del 1870, segons es desprèn de la relació de les deu majors finques de cada terme, que va recollir l'Arxiduc Lluís Salvador i és expressada a «Mallorca Agrícola», vol. I (Ciutat de Mallorca 1960) (les dades de Santanyí, a la p. 41):

Sa Talaiola, 107,96 ha (no figura a la relació de l'Arxiduc); Son Morlà, 136,55 ha i 159 ha; Sa Punta, 144,96 ha i 241 ha; Rafal Genàs, 160,52 ha (segons les referències de l'Arxiduc, cap al 1870/80, hi havia el Rafal Genàs i Son Baró, de la mateixa família, amb una extensió respectiva de 148 ha i 99 ha. Pensam tenir raons per afirmar que l'Arxiduc s'equivocà quan recollí l'extensió del Rafal Genàs (i de Son Baró [?]); Can Marines, 196,75 ha i 220 ha; So n'Amer, 215,93 ha i 350 ha (la darrera extensió, no la dóna l'Arxiduc, probablement perquè quan va fer la recollida de dades ja n'havien començat la parcel·lació, esdevinguda el 1875); Rafal Genàs, 231,91 ha;* el Pujol 269,91 ha i 284 ha; Son Danús, 667,68 ha i 948 ha; el Rafal dels Porcs, 680,46 ha i 1.661 ha; sa Vall, 3.122,47 ha i 3.551 ha.

posseïssions del 1870 són les mateixes del 1818; i de les mateixes branques familiars.²⁶

D'aquesta manera, al temps que l'increment real de la població assolí un ritme de creixement anual mitjà de l'1,31 % entre el 1779 i el 1857 —creixement que romania encara molt per sota del natural—, el manteniment de l'estructura agrària tradicional i la immobilitat de l'estructura de la propietat afectaven el destí dels habitants que s'incorporaven a l'esdevenir històric municipal, de manera que a penes podien fer altra cosa que emigrar o passar a engrossir el flanc dels «petits» propietaris (ben poques vegades dels «mitjans»), la planeta econòmica i social dels quals era, parlant de forma mesurada, poc envejable.²⁷

El panorama del 1870 no havia variat excessivament vint-i-cinc anys després (1895). Les tres majors posseïssions s'havien mantingut pràcticament inalterades —manco el cas de Sa Vall, on es fundà la Colònia de Sant Jordi (1886). Les propietats per les quals es pagaven quotes entre les 100 i les 500 pessetes havien disminuït. Pensem que en aquesta disminució hi van influir molt especialment les pràctiques d'herència.²⁸ La quarta possessió del terme, So n'Àmer (350 ha), s'ha establert. Els «petits» propietaris han tornat a augmentar, en bona part a costa de la parcel·lació de So n'Àmer i de la fundació de la Colònia de Sant Jordi dins les terres de Sa Vall conegudes per Rotes de Na Duana, Rotes dets Estanys i Rotes des Port.²⁹ Vicenç M. Rosselló Verger cita també una parcel·lació a la part nord

26. Vegeu la relació de les deu majors finques del municipi, amb el nom dels propietaris i l'extensió, segons la informació proporcionada per l'Arxiduc:

<i>finca</i> *	<i>propietari</i> *	<i>extensió ha</i>
S'Avall	Marqués del Palmer	3.551
Rafal dels Porcs	Herederos del Conde de Solterra	1.661
Son Danús	D. Miguel Asprer	948
el Pujol	Doña Josefa Moregues de Monedero	284
Rafal Ginás	Don Jaime Sitjar	248
la Punta	Herederos de Don Sebastián Rigo	241
Ca'n Marinas	Pedro Antonio Socías	220
Son Morlá	Don Juan Valls	159
Son Baró	Don Jaime Sitjar	99
Son Rossinyol	Herederos de Don Mariano Villalonga	89

* Tal com s'expressa a «Mallorca Agrícola», vol. I, p. 41.

27. Per a una major informació d'aquestes qüestions, *vid.* Antoni VIDAL I FERRANDO, *La població i la propietat de la terra en el municipi de Santanyi (1868-1920)*, «Estudis Baleàrics», 17 (1985), ps. 27-56.

28. Vegeu, per exemple, com acabà una hisenda com la que havia aconseguit acumular D. Jaume Escales i Vidal de Can Parra, arrendatari del Rafal dels Porcs (en tenim confirmació per als anys 1820, 1830-34, 1838-42 i 1846-50) i de Sa Vall (1827-31 i 1831-35). Pel testament que féu el 21 de novembre del 1883, deixava a la nora, Catalina Vidal Coves, 2 quarterades i 2 quartons; als seus néts, D. Antoni Escales Adrover i Margarida Escales Adrover, quasi 2 quarterades i mitja, un molí fariner i una casa —al primer— i 4 quarterades a la segona; a la seva esposa Antònia Maria Vidal Salom, 2 quarterades, un quartó i tres horts; als seus fills, Miquel Josep Escales Vidal, set quarterades i mitja; Margarida Escales Vidal, 6 quarterades; Catalina Escales Vidal, 45 quarterades; Mateu Escales Vidal, 4 quarterades, una casa i doblers; Marc Escales Vidal, unes 28 quarterades i dues cases; al seu nét, Jaume Escales i Vidal, 11 quarterades i una casa (Arxiu de Can Parra. Documentació que em va proporcionar Isabel Vidal i Munar).

29. J. LLADÓ I FERRAGUT, *Història de Ses Salines* (Ciutat de Mallorca 1959), p. 46.

QUADRE 2. Esquema resum de l'evolució de la propietat rústica del municipi de Santanyí (1870-1920) segons les quotes fiscals

quotes (pts.)	nombre en els anys			% de les quotes en els anys			riquesa estimada en pts. de les terres i ramat ¹ en els anys			% del total de la riquesa estimada en els anys		
	1870	1895	1920	1870	1895	1920	1870	1895	1920	1870	1895	1920
menys de 20	1.105	1.545	1.955	74,96	78,34	84,12	41.204,22	45.467	56.260	19,24	23,82	29,48
20 - 49,99	250	314	267	16,96	15,92	11,48	41.525,25	41.380	37.217	19,39	21,68	19,50
50 - 99,99	68	72	67	4,61	3,65	2,88	23.746	22.300	20.008	11,08	11,68	10,48
100 - 499,99	44	35	28	2,98	1,77	1,20	47.141,53	30.798	24.312	22,01	16,14	12,74
500 - 1.000	4	3	2	0,27	0,15	0,08	12.606,25	8.775	5.122	5,88	4,59	2,68
més de 1.000	3	3	5	0,20	0,15	0,21	47.903,75	42.082	47.883	22,37	22,05	25,09
total	1.474	1.972	2.324	99,98	99,98	99,97	214.127 ²	190.802	190.802	99,97	99,96	99,97

1. Curiosament, els percentatges resultants són els mateixos, tant si comptabilitzem conjuntament terres i ramat, com si només comptabilitzem la terra. Això no vol dir que, analitzades les quotes una per una, es doni sempre la mateixa relació entre el que es tributa per la terra i pel ramat; però sí que es dona si l'anàlisi es fa per les categories de quotes expressades en aquest quadre.

2. El 1870 no hem pogut desglossar la riquesa urbana. Per això el líquid imposable és més elevat.

Font: Elaboració personal a partir dels llibres de la contribució rústica.

de ses Salines, sense donar-ne més referència.³⁰ També s'ha parcel·lat Son Sans, ja d'escassa extensió, encara que n'estam insuficientment informats.³¹

Quan arriba l'any 1920 ens trobam novament amb una puja del nombre de quotes, que han passat de 1.474 (1870) a 2.324. Pràcticament totes les noves quotes (352 més que el 1895) es concentren en el grup de les inferiors a les 20 pessetes, corresponent als «petits» propietaris. Mentrestant, tota la resta dels qui pagaven quotes inferiors a les 1.000 pessetes disminuïren. I en les propietats latifundistes, hi trobam una complexa situació: es dividiren, es concentraren i canviaren de mans.

Es van dividir a Son Danús. Bernat Vidal i Tomàs³² deixà anotada l'evolució de Son Danús (948 ha) als papers del seu arxiu, fins que es dividí en tres possessions: Son Danusset, Son Danús Nou o de Dalt i Son Danús Vell. Son Danusset s'originà devers l'any 1900, quan els Asprer el cediren a unes ties seves, les senyores Guasp, per pagar un deute. La resta de Son Danús, l'havien venut els Asprer, prop del 1895, als germans Gregori i Bartomeu Vicens, del forn de l'Estudi Lullà. Son Danús Nou o de Dalt es va segreguar en temps posteriors al moment que acabam la nostra recerca.

També el marquès del Palmer vers el 1896³³ va cedir dues parts de sa Vall, com a llegítima, a sengles germanes. Els nous propietaris prest vengueren les terres en parcel·les d'una o dues quarterades. Es tracta dels terrenys coneguts com es Bertumins i na Frare, convertides en horts per la feina gent de ses Salines.

Per altra part, l'any 1906 apareix per primera vegada en els llibres de la contribució rústica D. Jaume Sitjar i Sitjar, amb una quota de 1.398 pessetes, per un líquid imposable estimat en 6.140 pessetes. No crec que sigui casualitat que el mateix any el líquid imposable del marquès del Palmer passí de 22.902 a 17.401 pessetes. Pens que D. Jaume Sitjar degué comprar per aquestes saons una porció de sa Vall (sa Vallet i/o es Pineret) al marquès.³⁴ De fet, l'any 1920 dos Sitjars, D. Antoni Sitjar i D. Jaume Sitjar, paguen, respectivament, de contribució rústica 1.519,04 i 1.430,68 pessetes, senyal que havien aconseguit reunir dues grans possessions, tot engrandint les terres pairals del Rafal Genàs.

Precisament el 1920 sa Vall havia passat a mans del financer Joan March.³⁵ La quota que, a partir d'ara, pagarà el marquès del Palmer (166,51 pesetes) és tot un símbol de l'ensorrament irreparable dels dominis senyorials.

30. V. M. ROSSELLÓ VERGER (1964), *op. cit.*, p. 153.

31. Sols el que expressa l'acta del 23-v-1874: «Se dió cuenta de una solicitud de D. Miguel Antich y Rotger como apoderado de D. María Magdalena Despuig y Troncoso; y otra de D. José Ribas como apoderado de D. Mateo Mas y Oliver, referentes ambas a pedir la rebaja de la contribucion de ganaderia en sus respectivos predios S. Amer y S. Sans por haberse vendido a porciones casi en su totalidad...» (AMS, Llibre d'Actes, 1).

32. Un dels darrers grans erudits de la nostra terra, mestre dels escriptors i historiadors de Santanyí, profund coneixedor de la història de Mallorca, especialment del segle XIX. A causa d'una mort primerenca i del seu afany perfeccionista, deixà sense publicar gran part de les seves investigacions.

33. J. LLADÓ I FERRAGUT (1959), *op. cit.*, p. 46.

34. La lectura d'«Es Moscart» (periòdic anticaciquil, del qual aparegueren deu números el 1909) ens afermà en la nostra suposició. En el primer número (13-II-1909) apareix un article sense firma, titulat *Diàleg agafat el vol per un moscart*, en què s'anomena «...S'Avall d'en Monjo» i «Sa des Marquès...» Encara avui, a ses Salines, «Es Monjos» són els Sitjar, que tenien la possessió des Monjos a Porteres.

35. Els March prest tornaran a reunir les terres de Sa Vall, que compraren mig esquifides, amb un líquid imposable de 15.157 pessetes (1920), contra les 24.332 pessetes del 1895.

Com ja hem vist, no foren únicament els latifundis que es veren afectats. L'any 1895 s'havia començat a establir Son Rossinyol, dels senyors Villalonga-Zaforteza.³⁶ Entre el 1910 i el 1920 despareix dels llibres de la contribució rústica la quota que es pagava a nom de «Rigo Sebastián y Hrnos.» per la possessió de sa Punta. Així mateix, sabem que es va parcel·lar Can Marines.³⁷ El fenomen es palesa en les quotes que pagaven entre 100 i 500 pessetes, que havien passat de 35 (1895) a 28 (1920).

És important que ens adonem que les propietats latifundistes es mantenien encara cap al 1920.³⁸ Encara més, tant el nombre de quotes superiors a les 1.000 pessetes com el percentatge de riquesa avaluada que representaven havia augmentat (quadre 2). En aquest sentit, però, cal tenir en compte el cas de la possessió de Son Danús, que el 1920 encara figurava a nom de D. Manuel Asprer, amb una quota de 1.753,29 pessetes. I així ho hem comptabilitzat en el quadre 2. En realitat, tal com s'ha vist, sabem pels arxius privats que Son Danús s'havia venut en dues porcions. Fins i tot és probable que els nous propietaris fessen algun establiment, si hem de creure Vicenç M. Rosselló Verger quan afirma que «*Son Danús —que llegaba al pueblo— se “estableció” alrededor de 1900...*»³⁹ Així, doncs, la forma descurada de portar els llibres de la contribució rústica distorsiona en aquest cas —i potser en altres de menor importància que no hem pogut detectar— la realitat.

Si començam a comptar a partir de les quotes que tributaven 500 pessetes veurem que tampoc no havien disminuït en quantitat: 7, el 1870; i 7 el 1920 (això sense comptabilitzar l'error esdevingut en el cas de Son Danús). I la riquesa estimada romanía pràcticament intacte: 28,25 % el 1870; 27,77 % el 1920. És evident que, en aquest sentit, no podem parlar de desintegració, sinó de lleugera erosió, de transferència de les terres des de la noblesa a la burgesia i fins i tot, en alguns casos, d'acumulació.

La vertadera fissió havia tingut lloc entre el grup de quotes compreses entre les 100 i les 500 pessetes, que havien passat de 44 (1870) a 28 (1920). I llur riquesa avaluada del 22,01 % al 12,74 %.

Amb tot aquest trafegament un bon grapat de jornalers accediren a la propietat de la terra, fet ben palesat en el quadre 3.

36. Segons figura als papers de l'arxiu de B. VIDAL I TOMÀS.

37. Informació extreta de Marc VALLBONA, *La possessió de Can Marines. Calonge*, publicat a «Sal i Xeixa» (publicació mensual del terme de Santanyí), 10 (abril de 1985).

38. De fet, actualment les dues majors romanen pràcticament intactes: es Rafal, a mans de la mateixa família; i sa Vall, a mans de la família March, que prest tornà a reunir bona part de la primitiva extensió de la finca.

39. *Vid.* V. M. ROSELLÓ VERGER, *Mallorca. El Sur y el Sureste* (Ciutat de Mallorca 1964), ps. 270-271.

QUADRE 3. Categories de pagesos en el moment del matrimoni expressades per quinquennis

<i>quinquennis</i>	<i>propietaris</i>	<i>llauradors</i>	<i>conradors</i>	<i>jornalers</i>
1866-70	5	39	62	205
1871-75	8	26	134	191
1876-80	—	97	23	136
1881-85	3	152	7	125
1886-90	—	168	3	112
1891-95	5	157	2	156
1896-1900	1	195	—	130
1901-05	1	243	—	166
1906-10	5	206	—	76

Font: Elaboració personal a partir dels llibres sacramentals dels arxius parroquials de Santanyí, ses Salines i s'Alqueria Blanca.

Cal fer notar que desconeixem quins eren els criteris de classificació professional. I és ben possible que aquests criteris variassin segons el sacerdot encarregat de dur els registres. D'aquesta manera, es fa difícil de precisar si els jornalers eren o no propietaris de petites o petitíssimes extensions de terra; o el significat exacte de termes com «conrador» i «propietari». El primer mot desapareix dels registres de la parròquia de Santanyí el 1888; i el 1895 de la de ses Salines. A s'Alqueria Blanca —on consta la professió dels contraents just des del 1888— el terme «conrador» no apareix mai en les actes matrimonials. Sembla que els conradors no eren exactament jornalers. Però desconeixem el significat precís del terme; per això no podem aclarir fins a quin punt es diferenciaven dels llauradors, mot que acabà per ser utilitzat unilateralment.

Per altra part, sembla que eren qualificats de «propietaris» únicament els qui posseïen extensions territorials considerables, cosa que els obligava a contractar sovint mà d'obra assalariada. El nombre escàs dels qui apareixen amb aquesta denominació fa pensar que es tractava dels majors propietaris del terme.

Amb tot el que s'ha expressat, cal remarcar, deixant de banda els propietaris, que mentre que en el quinquenni 1866-70 hi havia en el terme municipal molts més jornalers casats —205— que llauradors i conradors —en total, 101—, cap al 1891-95 ambdós conjunts s'equiparen (156 jornalers i 159 llauradors i conradors). I en el 1906-1910 els llauradors ja superaven nítidament els jornalers.

PROPIETAT DE LA TERRA I ESTRUCTURES DE PODER LOCALS

Durant el període estudiat la preeminència del sector agrari és inqüestionable. En el quadre 4 i en el gràfic 3 es pot constatar que el percentatge d'actius agraris dins el total d'actius no baixa del 80 % fins al quinquenni 1906-1910, en el qual sembla que s'inicia una diversificació de l'estructura socio-professional; encara que aquests indicis apareixen d'una manera prou tímida per fer pensar que caldria continuar la recerca en el temps per aclarir fins a quin punt són o no estructurals. Per desgràcia, les actes matrimonials, cap al 1910, deixen d'expressar sistemàticament la professió dels contraents.

Malgrat la influència de les diverses conjuntures agrícoles en els resultats ob-

tinguts de l'estudi sòcio-professional fet a partir de les actes matrimonials (en anys de bones anyades sol augmentar el nombre de pagesos que es casen, i viceversa), creim que, globalment, els resultats són útils i palesen el paper prioritari de la terra en l'economia del terme de Santanyí, asseveració que ens permet d'estudiar els grups socials com a sinònim dels grups pagesos, cada dia menys dependents de la noblesa, que per aquestes raons s'ha de desprendre de les possessions.

En realitat, la societat presentava el típic aspecte piramidal. En la cúspide, un grup minoritari i heterogeni de «grans» propietaris, enfront d'una base àmplia de «petits» propietaris i jornalers. En les capes intermèdies, alguns propietaris «mitjans», que assoleixen un paper comparativament més important que en la majoria dels municipis mallorquins. Llavors un grapat de mariners —els jornalers de la mar— i els menestrals imprescindibles per completar l'esquema de la ben perfilada estructurada agrària.

Entre els propietaris de més de dotze o tretze hectàrees de conreu (uns 119 el 1870; un centenar cap al 1920), cal destacar la noblesa latifundista —amb títol o sense—; aquest és el cas del marquès de Palmer, propietat de Sa Vall; el comte de Solterra, senyor del Rafal dels Porcs; els Asprer, de Son Danús; els Despuig-Troncoso, de So n'Amer; els Villalonga-Zafortesa, de Son Rossinyol. Aquests nobles, juntament amb un altre grup, que podríem qualificar com de burgesos (els Sitjar, del Rafal Genàs; els Monedero, del Pujol; els Valls de Padrines, de Son Morlà; els Socies, de Can Marines) controlaven les majors possessions del terme. La seva condició d'externs dificulta poder precisar fins a quin punt exercien una influència personal en el municipi. Normalment solien participar, directament o mitjançant un home de confiança, en les juntes pericials, de les quals els grans propietaris tenien quasi el monopoli. De fet, l'evolució d'aquest grup minoritari és tan desigual com la seva composició. Generalment els nobles venen les terres, mentre que, entre la diversificada burgesia, n'hi ha que les venen, però la tendència és a conservar-les o augmentar-les.

Entre el 1875, en què esdevingué la primera parcel·lació important, a So n'Amer, i el 1920, any de la compra de Sa Vall per part de Joan March, la noblesa va perdre el domini de les seves finques, amb l'única excepció del Rafal dels Porcs. La destinació d'algunes terres nobiliàries va ser la parcel·lació en petites porcions, que adquirien els «petits» propietaris i els nombrosos jornalers esdevinguts del creixement demogràfic del segle XIX. Les porcions grosses, les va adquirir una nova, i a vegades ja colrada, burgesia: Sa Vall, la compraren els Sitjar i, bàsicament, en Joan March; Son Danús, els Vicens i els Guasp.

El transvasament de les terres nobiliàries vers la burgesia fa més comprensible que, amb el trencament dels dominis senyorials, els pagesos no assolissin un millor benestar i que l'emigració s'intensificàs (afavorida per la crisi agrària esdevinguda a partir de la irrupció dels productes colonials)⁴⁰ entre els anys finals del segle XIX i la primera dècada del XX, una dècada en què la crisi agrària, encara no resolta a nivell d'estat espanyol, es féu especialment palesa.⁴¹

40. Vegeu l'estudi de Ramon GARRABOU, *La crisi agrària espanyola de finals del segle XIX: Una etapa de desenvolupament del capitalisme*, «Recerques», 5 (1975), ps. 163-216.

41. *Vid.*, per exemple, Eloy TERRON, *Influencia de la agricultura sobre el desarrollo de la sociedad española, 1876-1936*, «Agricultura y Sociedad», 12 (1979), ps. 9-58, concretament la p. 51.

QUADRE 4. Evolució dels actius agraris i no-agraris (1866-1910) Municipi de Santanyí

	<i>nombre d'actius agraris</i>			<i>% dels actius</i>			<i>nombre d'actius no-agraris</i>			<i>% dels actius</i>			<i>total actius</i>		
	H	D	T	H	D	T	H	D	T	H	D	T	H	D	T
1866-70	145	168	313	84,30	93,85	89,17	27	11	38	15,69	6,14	10,82	172	179	351
1871-75	161	200	361	80,50	93,89	87,40	39	13	52	19,50	6,10	12,59	200	213	413
1876-80	119	138	257	76,28	84,66	80,56	37	25	62	23,71	15,33	19,43	156	163	319
1881-85	122	165	287	77,70	95,93	87,23	35	7	42	22,29	4,06	12,76	157	172	329
1886-90	146	137	283	80,21	94,48	86,54	36	8	44	19,78	5,51	13,45	182	145	327
1891-95	154	166	320	80,62	92,73	86,48	37	13	50	19,37	7,26	13,51	191	179	370
1896-1900	149	179	328	78,83	93,71	86,31	40	12	52	21,16	6,28	13,68	189	191	380
1901-05	209	202	411	84,95	89,38	87,07	37	24	61	15,04	10,61	12,92	246	226	472
1906-10	156	133	289	78,39	76,43	77,47	43	41	84	21,60	23,56	22,52	199	174	373

Font: Elaboració personal a partir de les actes matrimonials de les parròquies de Santanyí, ses Salines i s'Alqueria Blanca.

En realitat, l'accés a la terra dels jornalers no els permeté altra cosa que convertir-se en petits i petitíssims propietaris i exercir, especialment en els anys de males collites, com a protagonistes dels deutes, la misèria i l'expatriació.

Es pot dir que, almanco a partir del 1868, foren els majors propietaris locals els qui tingueren un paper més actiu en el municipi. Es tractava d'una vertadera oligarquia, formada per famílies endogamàtiques, la força de la qual s'ha de cercar, quasi sempre, en l'arrendament de les possessions nobiliàries. Exercien un aclarador domini en els diversos consistoris i juntes pericials, per mitjà de les quals controlaven la fiscalitat; fins que el fenomen caciquil de la Restauració s'introduí també a Santanyí, especialment a partir del 1894.

A partir de la consolidació del caciquisme els batles ja no seran els caps de les principals famílies de pagesos locals, sinó homes de palla del cacic —quan no ho era ell personalment—; encara que sovint extrets d'elements subsidiaris de les famílies preeminents. Sembla que el predomini polític del cacic —que aviat n'hi va proporcionar de social i econòmic—⁴² el va aconseguir, en certa manera, a costa del que perdien les oligarquies que fins aleshores l'havien ostentat. Ens arriscam a plantejar que probablement es podria parlar de dos moments: abans del caciquisme i durant aquest, sense voler dir que això suposí un trencament estructural, ni que de l'acció d'un cacic es puguen treure conclusions referides al sistema caciquil, que era quelcom més complex.

A Santanyí, però, des del 1868 fins al 1894 —any en què fou per primera vegada batle D. Joan Verger i Tomàs, primer protagonista destacat i únic d'una llarga etapa caciquil— els pagesos locals més benestants mantingueren totes les esferes del poder. La possessió de la terra proporcionava un autèntic predomini en les estructures del poder municipal, que actuava a la vegada com a causa i efecte del prestigi social i la potència econòmica.

Dels deu batles que comandaren els catorze consistoris existents entre les dues dates abans esmentades, un era fill d'un senyor extern, que tributava més de 1.000 pessetes de contribució rústica;⁴³ set procedien del grup de propietaris locals que pagaven quotes compreses entre les 100 i les 500 pessetes.⁴⁴ Els altres

42. D. Joan Verger i Tomàs pagava al 1891-92, un poc abans de ser batle per primera vegada, 61,20 pessetes de contribució rústica (en realitat unes 54,49, descomptant la urbana, aleshores integrada encara en el mateix concepte). Al 1920 ja pagava 175,20 pessetes.

43. Es tracta de D. Francesc Aspre i Pastor, que s'hagué d'empadronar a Santanyí, tal com es posa de manifest per l'acta del 3-x-1886 (AMS, Llibre d'Actes, iv).

44. Eren els següents: D. Jaume Escalles i Vidal, de Can Parra (batle del 5-x-1868 a l'1-v-1869; i de l'1-r-1869 al 2-vii-1872), que al 1870 pagava 408,5 pessetes de contribució rústica, i al 1880, 450,24 pessetes; D. Bartomeu Rigo i Bonet «Timoner» (batle del 2-vii-1872 al 24-viii-1873), que al 1870 contribuïa amb 171,95 pessetes i al 1880 amb 369,27; D. Jaume Vidal i Vidal «Llaneres» (batle del 24-viii-1873 al 26-iv-1874), que pagava, al 1870, 117,04 pessetes i 136,55 al 1880; D. Cosme Clar i Vicens, de Can Jaume Antoni (batle de l'1-iii-1877 a l'1-vii-1879), que contribuïa al 1880 amb 110,12 pessetes, i al 1890, amb 167,95 pessetes; D. Bernat Vidal i Coves, de Can Llaneres, farmacèutic (batle de l'1-vii-1883 al 6-iii-1884; i del 19-ix-1886 a l'1-r-1890), que contribuïa amb 81,13 pessetes al 1890, i amb 196,10 pessetes al 1901; D. Miquel Oliver i Vidal, de Can Cordella (batle del 6-iii-1884 al 19-ix-1886), que al 1891 pagava 157,57 pessetes; i D. Jaume Antoni Clar i Vicens (batle de l'1-vii-1891 a l'1-r-1894), que al 1891 contribuïa amb 104,10 pessetes (AMS, Llibres d'Actes, i-vii, i Llibres de la Contribució Rústica).

dos pertanyen al conjunt de quotes que oscil·laven entre les 50 i les 100 pessetes.⁴⁵ Per tant, d'un grup molt minoritari —entre el 0,15 i el 0,20 % de propietaris— surt un 10 % dels batles. Un altre grup minoritari —entre l'1,77 % i el 2,98 %— proporciona el 70 % dels batles. I, per acabar, un altre grup també menor —entre el 3,65 % i el 4,61 %—, i relacionat per llaços de parentiu amb els llinatges dominants, en proporciona el 20 %. Per altra part, un bon nombre de regidors procedeix del conjunt de propietaris que tributaven anualment més de 50 pessetes en concepte de contribució rústica.

I el fet que no hi hagués més membres consistorials extrets de les persones que pagaven quotes superiors a les 50 pessetes s'explica fàcilment si consideram que, dels set propietaris que pagaven aquestes quantitats, n'hi havia sis d'externs i l'altre no vivia a la parròquia de Santanyí, nucli del municipi d'on sempre sortien els batles.⁴⁶

Durant aquest quart de segle que tractam, el predomini polític municipal anà a mans d'un grapat de famílies, quasi totes de procedència d'arrendataris. Concretament es tracta dels Escales, de Can Parra, arrendataris de Sa Vall i del Rafal dels Porcs; dels Rigo, de Can Timoner, arrendataris de Sa Vall; dels Escales, actualment Can Cuni, arrendataris de So n'Amer; dels Vidal, de Can Llaneres, des de «sempre» arrendataris de Son Danús; dels Clar, de Can Jaume Antoni, que tenien en arrendament el Rafal dels Porcs; dels Oliver i dels Vidal, de Can Cordella, que no hem pogut saber si tenien o no possessions arrendades.

Tot i amb això, pensam que l'arrendament de finques deixa de ser, per aquestes raons, el negoci sortós que havia permès en el passat la formació d'autèntiques fortunes. Les dues darreres que es formaren foren la de D. Jaume Escales i Vidal, de Can Parra⁴⁷ i la de D. Bartomeu Rigo i Bonet «Timoner».⁴⁸

Contra la crisi agrària esdevinguda a finals del segle XIX, contra la tradició que els perdura, ja migrada, de tenir molts de fills i el nou hàbit, encara ranquejant, de repartir l'herència, existia la pràctica de matrimonis entre famílies acomodades, tant del municipi com de fora; d'aquesta manera, la potestat, la força econòmica, el prestigi, difícilment els escapaven. Els Vidal (Can Llaneres) emparenten amb els Escales (Can Parra), amb els Vidal (Can Cordella), amb els Valls de Padrines, de Felanitx, propietaris de Son Morlà, amb els Rigo, arrendataris de Sa Vall. Els Vidal, de Can Cordella, amb els Rosselló, de «Can Cosmet»; i aquests amb els Muntaner, de Cas Majoral.⁴⁹ Els Clar, amb els Muntaner o amb els Oliver. I

45. Es tracta de D. Bernet Escales i Vidal, de Can Parra (batle del 26-iv-1874 a l'1-iii-1877), que a l'any 1880 tributava 63,49 pessetes; i de D. Bernat Escales i Vidal de So n'Amer (batle de l'1-vii-1879 a l'1-vii-1883; i del 28-iv-1911 a l'1-i-1912). La primera vegada que fou batle, abans d'aliar-se amb el cacic, tributava 51,83 pessetes.

46. Els batles mai no són de s'Alqueria Blanca, ses Salines, es Llombards o Calonge. Però els majors propietaris d'aquests nuclis solen formar part dels consistoris. És el cas dels Rigo, Can Barres, de s'Alqueria Blanca; els Burguera, Can Cantó, des Llombards; els Garcies, Can Bàrbara i Can Moliner, de ses Salines; els Vallbona, de Calonge.

47. D. Jaume Escales arribà a ser el tercer propietari del municipi. Vegeu, en aquest sentit, la nota 28.

48. En pocs anys acumulà una hisenda important, tot essent majoral de sa Vall. La nota 44 permet la constatació d'aquest ràpid enriquiment.

49. Els Rosselló havien perdut poder econòmic, però encara conservaven prestigi social (havien tingut mestres, metges i capellans a la família).

Els Muntaner eren oriünds de la vila de Deià. L'any 1802 arribaren a Santanyí per fer de majorals a sa Vall. Encara avui la família Muntaner és coneguda al poble com a Cas Majoral.

això no passa de ser una mostra. Un estudi monogràfic de les famílies proporcionaria més informació.

Dels dos casals més poderosos econòmicament de propietaris locals (els Bonet, de Can Ferrereta, santanyiners; i els Bonet, de Can Bonico, saliners), no en surt cap batle durant tot el període estudiat. El cas de Can Bonico és massa clar: no vivien a la parròquia de Santanyí. Ja no ho és tant el de Can Ferrereta, que havien proporcionat batles des de temps antics i en tornaran a proporcionar en el futur. El fet de no haver tengut accés a l'arxiu d'aquestes dues famílies ens impossibilita de conèixer profundament el seu grau d'inserció i predomini; i com emparentaven. Sembla que es conformaven a formar part, sempre que podien, de les juntes pericials, mitjançant les quals podien manuclejar el repartiment d'imposts.

Perquè no era sols amb l'acaparament dels consistoris que les famílies dels majors propietaris aconseguïen refermar el control del municipi. La seva preponderància s'apuntalava amb el domini de les diverses juntes pericials. Les actes municipals proporcionen abundós material per a l'estudi d'aquestes oligarquies locals, i dels senyors externs de les possessions, en les juntes encarregades de repartir la fiscalitat; aquest estudi hauria de partir de la lectura dels butlletins oficials —puntualment citat a les actes— on figura la legislació existent en cada moment. En aquesta recerca hem recollit únicament algunes mostres, que tanmateix són prou significatives.

Entre els vuit components de la Junta d'Estadística Territorial (encarregada de repartir, juntament amb els regidors, la contribució rústica) reunida el 14 de juliol de 1870,⁵⁰ hi trobam D. Joan Muntaner, en representació del marquès del Palmer; D. Gabriel Monedero, senyor del Pujol; D. Llorenç Bonet (Can Ferrereta); i D. Miquel Clar, arrendatari del Rafal dels Porcs,

Per l'acta del 19 de desembre de 1874⁵¹ s'anomena un nombre de contribuents, doble del de regidors, a fi de repartir els consums. Entre ells, hi trobam pràcticament tots els majors propietaris de cada parròquia: D. Gregori Bonet (Can Bonico); D. Llorenç Bonet (Can Ferrereta); D. Bartomeu Rigo (Timoner); D. Miquel Oliver (Can Corella); D. Miquel Pomar i Forteza; D. Miquel Forteza i Pomar; D. Joan Verger i Vidal, cacic en el futur; D. Guillem Rigo (Can Barres, dels propietaris més rics de s'Alqueria Blanca); D. Marc Escales (Can Parra); D. Bartomeu Garcies (Can Moliner, uns dels escassos propietaris acabalats de ses Salines); D. Mateu Clar. Són pocs, però són pertot.

En l'acta de l'11 de novembre de 1876⁵² se cita la constitució de la Junta Municipal d'Amillament (encarregada de les altes i de les baixes en l'impost territorial). La formaven set vocals, elegits entre els regidors, i set vocals elegits per sorteig, representants dels majors, mitjans i menors contribuents: ni una sola possibilitat, per als petits pagesos, de defensar els seus esquifits interessos, reduïts a una mínima proporció dins una junta formada bàsicament pels majors propietaris. La minoria sempre convertida en majoria; i la gran majoria reduïda a unes poques veus desassistides i impotents.

50. AMS, Llibre d'Actes, I.

51. *Ibid.*

52. *Ibid.*

En l'acta del 22 de juliol de 1883,⁵³ tot seguint la llei d'organització de les Junes Municipals, «...se procedió a la determinación del número de secciones en conformidad al vecindario y cuantía y clase de riqueza del mismo (...) se acordó (...) fijar quatro secciones. A la primera ingresarán todos los mayores contribuyentes.

»A la segunda los contribuyentes que no correspondiéndoles ingresar en la primera vengan satisfaciendo por territorial una cuota anual que no baje de 25 pesetas.

»A la tercera los industriales que figuran inscritos en las matriculas.

»Y a la cuarta los que por territorial vengan pagando anualmente menos de diez pesetas...»

El 1893⁵⁴ les seccions en què es dividien els contribuents ja eren cinc; però la trampa continua: de la primera secció s'elegeixen cinc vocals; de la segona, quatre; de la tercera, dos; de la quarta, un; i de la cinquena, un.⁵⁵

I després el caciquisme, una obscura etapa entrevetllada entre el mite i la ignorància. Des del punt de vista del predomini sòcio-polític, cal ressaltar el canvi que suposa el fet d'haver passat d'un poder oligàrquic, basat en la possessió de la terra, a un poder personal, basat especialment en la corrupció del joc polític de la Restauració.

Cal no dubtar que el predomini caciquil afectà negativament l'esdevenidor d'una bona part de les famílies municipals més benestants, perquè les apartà força de les estructures de poder. A partir de l'ascensió de Joan Verger, popularment conegut per «Sa Geneta», els batles ja no s'extrauran d'entre ells. Quan no ho era el mateix cacic,⁵⁶ ho eren homes al seu servei, emparentats moltes vegades amb les famílies preeminents; però no ho eren, com abans, els caps principals⁵⁷ més que molt excepcionalment. I un fet semblant devia succeir entre les juntes pe-

53. AMS, Llibre d'Actes, III.

54. Vegeu l'acta del 30-vii-1893 (AMS, Llibre d'Actes, III).

55. A l'any 1919 —acta del 19 de gener— encara es manté una estructura semblant en la composició de les juntes. Aleshores, a la Junta d'Associats, hi figuren 4 contribuents per rústica, 4 per ramaderia, 3 per urbana i 1 per industrial (AMS, Llibre d'Actes, XXXI).

56. Ho va ser de l'1-i-1894, a l'1-vii-1895; i de l'1-i-1904 a l'1-vii-1909. Encara que mai no va deixar de participar en cap consistori. Des de l'1-vii-1895 fins a l'1-vii-1897, va ser tinent primer; des de l'1-vii-1899 fins a l'1-i-1902, regidor; des de l'1-i-1910 fins a l'1-i-1912, tinent primer; de l'1-i-1912 fins a l'1-i-1916, tinent segon; i de l'1-i-1916 fins a l'1-iv-1920, tinent primer (no tenim dades per a després del 1920) (AMS, Llibres d'Actes, VII-XXXII).

57. Es tracta de cinc batles: Jaume Antoni Clar i Vila, fill de Miquel Clar i Bonet, arrendatari del Rafal dels Porcs, nebot, per part de pare, de Cosme Clar i Vicens i de Jaume Antoni Clar i Vicens, que ja havien sigut batles, i pare de Miquel Clar i Caldentey, que ho serà més endavant (l'hegemonia política dels Clar durant el període tractat resta, creim, ben palesa). No podem saber en quina categoria de propietaris hem de situar D. Jaume Antoni Clar i Vila —batle des de l'1-vii-1895 fins a l'1-vii-1899—, perquè el seu nom no arriba a figurar a les llistes de la contribució rústica. Tampoc no hi figura el de D. Joan Manresa i Rigo, es Metge Manresa, que fou batle de l'1-vii-1899 a l'1-i-1902; i de l'1-vii-1909 fins al 26-iii-1910.

Dels tres restants, D. Joan Muntaner i Clar, de Cas Majoral, que presidí l'Ajuntament de l'1-i-1902 fins a l'1-i-1904, pagava 19,05 pessetes de contribució el 1910 i 40,38 el 1920; D. Miquel Clar i Caldentey, que el presidí del 28-iii-1910 al 28-iv-1911; i de l'1-i-1912 al 2-iv-1923, pagava 54,28 pessetes el 1920. Finalment, D. Bernat Escales i Vidal, de So n'Amer, batle des del 28-iv-1911 fins a l'1-i-1912 (ja ho havia sigut entre el 1879 i el 1883), pagava 51,83 pessetes de contribució rústica el 1880, 89,86 pessetes el 1890, 150,77 pessetes el 1901 i 107,06 el 1910 (probablement cal aquí posar de manifest que la pressió fiscal no havia augmentat) (AMS, Llibres d'Actes, VII-XXXII, i Llibres de la Contribució Rústica).

rials, tal com es desprèn d'un fragment d'«Es Moscart» (encara que l'escrit s'ha de llegir amb precaució, com en tots els casos en què acudim en aquesta font): «*En este periódico podrán criticarse con más o menos crudeza si se quiere, los actos públicos de mala administración llevados a cabo por nuestro alcalde, aunque "al parecer", vayan refrendadas por el Ayuntamiento, o por cualquiera de las múltiples Juntas en que por ley se halle subdividido, porque sabido es que, por desgracia del pueblo, no se mueve ningún peón que de antemano no se le haya señalado el puesto que ha de ocupar...*»⁵⁸

No és al nostre abast l'estudi del caciquisme, sistema en què a Santanyí la corrupció arribà al més alt raser.⁵⁹ Únicament intentam apuntar com en aquest període, de qualche manera, es trencaren els mecanismes de poder que fins aleshores havien regit, en perjudici dels majors propietaris del municipi, una bona part dels quals rebutjaven la situació, més que res, pels contratemps que causava a la seva fins aleshores indiscutida i indiscutible prepotència.

CANVIS EN L'ESTRUCTURA AGRÀRIA

Abans d'acabar volem expressar la nostra opinió sobre la cronologia del canvi esdevingut en l'estructura agrària mallorquina, el qual, pensam, s'hauria de fixar pels tombants de l'actual centúria.⁶⁰ Aquesta consideració, la feim sols a nivell d'hipòtesi i ben conscients que no es pot extrapolar a tota l'illa allò que resulta d'una recerca municipal.

Tanmateix, a Santanyí, amb el segle actual es produeix una sèrie de transformacions que ens fan suposar que l'estructura agrària s'ha alterat.

Considerant la variable demogràfica,⁶¹ aquest canvi es va produir fonamentalment en dues fases: *a)* superada la segona dècada del segle XIX, havia cessat la mortalitat de crisi, la qual cosa, aparellada a la resistència a baixar que oferien els índexs de fecunditat, originà un important increment demogràfic. Per altra part, cap al primer quart de la centúria s'originà una primera alteració del moviment estacional de les concepcions i dels matrimonis; *b)* la segona fase del canvi del règim demogràfic tradicional no esdevingué, però, fins al segle XX, quan,

58. El subratllat és nostre; el fragment d'un article sense firma, aparegut el 27-II-1909 al periòdic «Es Moscart», 2.

59. No citarem les múltiples denúncies recollides oralment; sinó les de qualche manera documentades: per primera vegada trobam dos batles propietaris de terra que no figuren a les llistes de la contribució rústica. Encara que les queixes més fortes provenen del repartiment dels consums i de la malversació dels fons municipals. Vegeu, si no, els articles d'«Es Moscart» (1909) *Diàleg agafat el vol per un moscayet, Abajo las caretas, 7820, Menjim de rateta, A votà, Menjim de rata trajinera* (núms. 2, 3, 4, 6, 7).

El primer beneficiari és el mateix cacic, que «a pesà d'essé es més rich des poble se dexà señalà 67 pesetes y mitja a nes consum», cosa que li proporcionava «para él solo la bonita suma de 364 pts. que beneficia todos los años».

60. Bel PEÑARRUBIA i MARQUÈS, *Mallorca davant el centralisme (1868-1910)* (Barcelona 1980), p. 9, es manifesta, així mateix, en aquest sentit quan escriu: «L'economia mallorquina del XIX i primer decenni del XX correspon al cas típic de l'antic règim...»

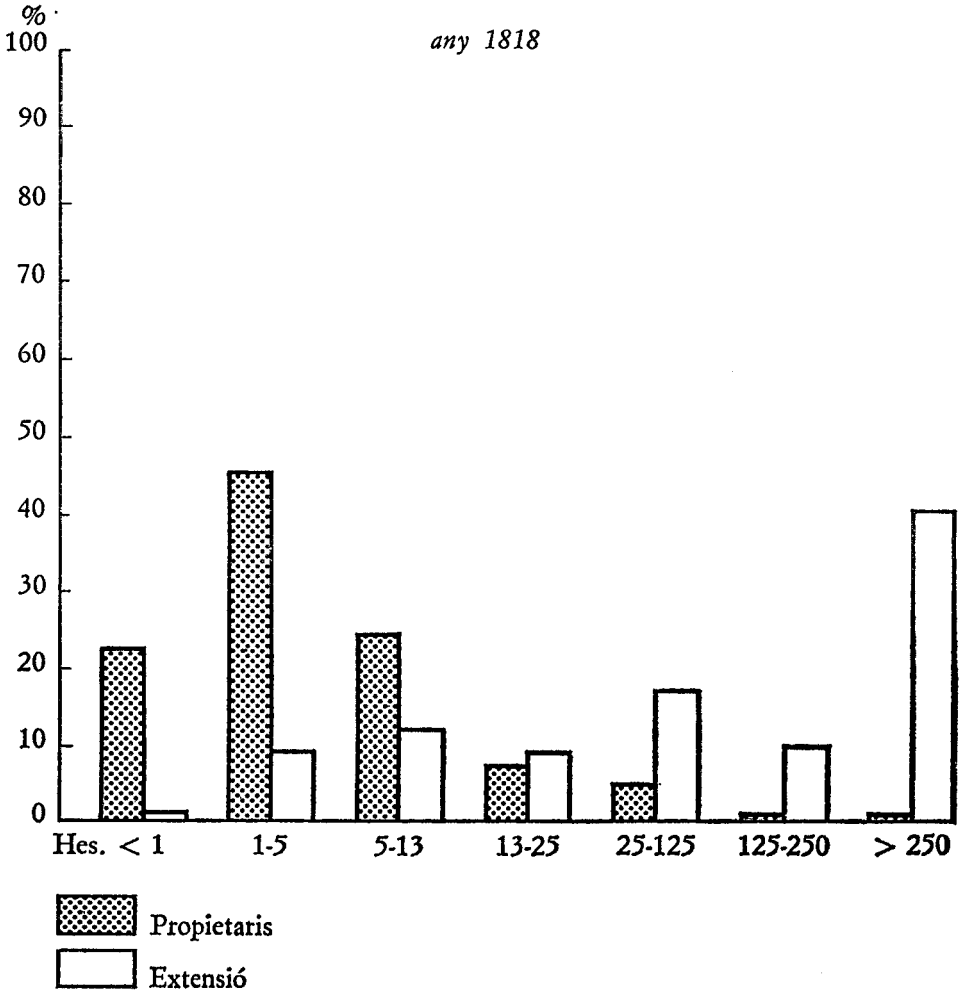
61. Vegeu la nota 27; i també Antoni VIDAL i FERRANDO, *El moviment estacional i la transformació del règim demogràfic tradicional (Municipi de Santanyí, 1775-1924)*, comunicació presentada a Trobades Científiques de la Mediterrània (Maó, setembre del 1984) (pre-publicació a càrrec del Centro de Estudios Gabriel Alomar).

a la fi, davallà de manera considerable l'índex de fecunditat bruta, que se situa a 3,3 naixements per matrimoni per al període 1900-24, contra el 4,1 % del període 1875-99. Aquesta baixa de la fecunditat anà cronològicament aparellada a un canvi del moviment estacional de les tres variables demogràfiques fonamentals, ja que, per primera vegada, apareix una punta de concepcions a la tardor, traduïda en una punta de naixements al bell mig de l'estiu, i desapareixen les sobremortalitats estivals —fets insòlits durant l'antic règim demogràfic. Així mateix, analitzant el moviment estacional dels matrimonis, podem comprovar que, per aquestes saons (1900-24) resta notablement reduïda la tradicional baixa del enllaços matrimonials, que tenia lloc sempre en els mesos de juny i juliol a causa de les messes, cosa que ens fa pensar en una major diversificació de l'estructura socio-professional, palesada també vers el segon lustre d'aquest segle, quan el percentatge d'actius agraris comença a davallar palpablement (quadre 4); i també en la fi de l'índole exclusivament cerealícola del municipi, a causa de la importància assolida pels ametllers sembrats massivament en les dues darreres dècades del segle XIX.

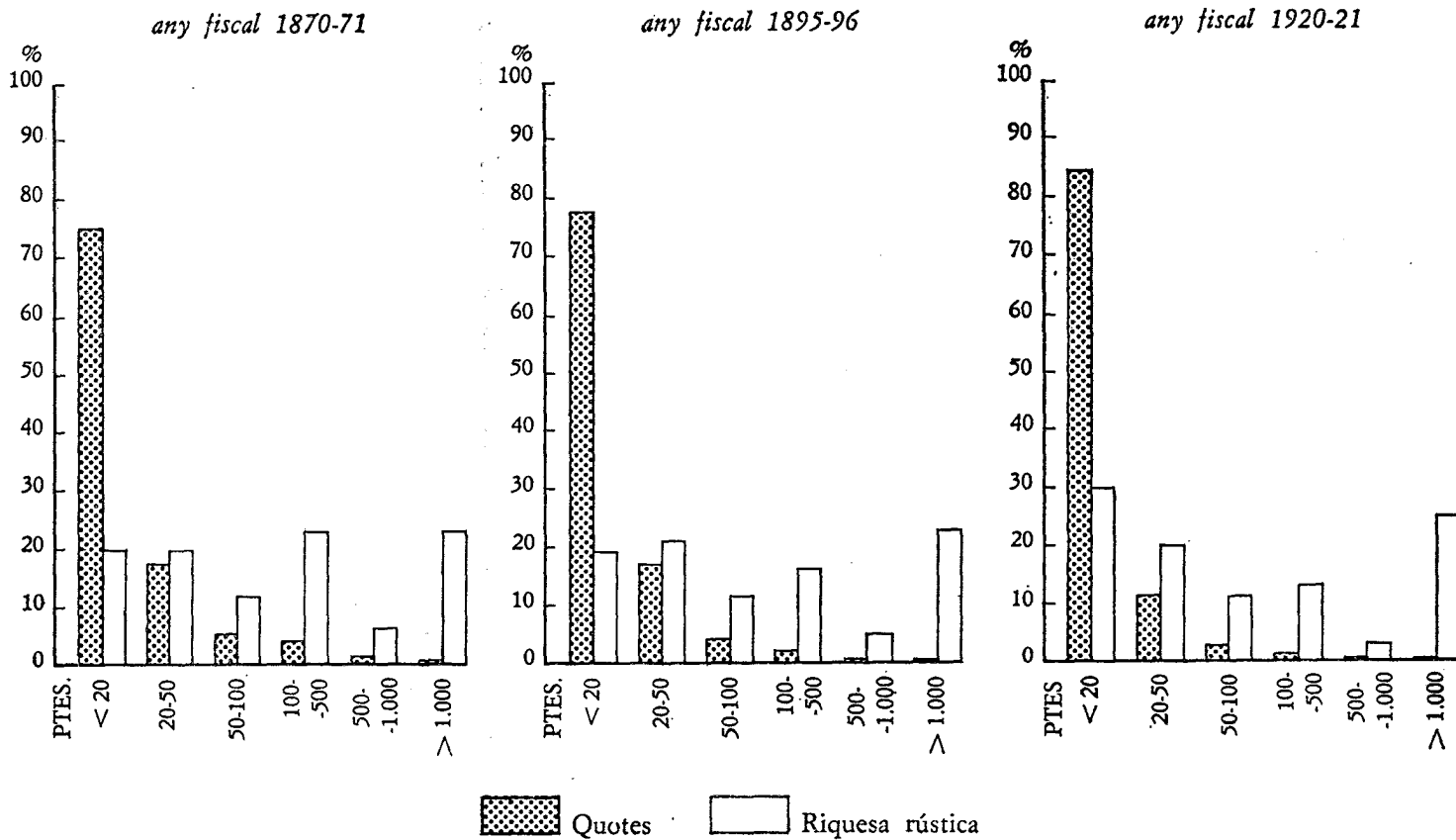
En un altre sentit, fins al segle XX no es consolida el grup dels petits propietaris pagesos format a costa del desmembrament dels dominis senyoriais. En el quadre 3 es pot constatar que, mentre que durant la dècada del 1860 hi havia més jornalers que propietaris de terra, encetat el segle actual, aquests darrers ja superen nítidament els jornalers.⁶²

62. Una conclusió semblant es pot deduir de les dades que ens subministra Camilo J. CELA CONDE (1979), *op. cit.*, p. 143. D'un quadre en què l'autor esmentat presenta el nombre de parcelles de menys de 20 ha segregades —d'una mostra de 96 possessions—, n'he pogut extreure aquest resum: les parcelles segregades des del 1863 (any en què es crea el registre de la propietat) fins al 1900 (37 anys) foren 550. Del 1901 al 1910 se'n segregaren 586; mentre que del 1911 al 1930 se'n segreguen 1306. És evident que l'accés a la terra dels jornalers, amb la consegüent consolidació del grup dels petits propietaris pagesos no esdevé fins ben entrat el segle XX. Ho corrobora el mateix Cella Conde quan parla (p. 142) de l'«...asentamiento de la clase campesina como un fenómeno que tiene sus máximos situados en el periodo que transcurre entre 1920 y 1940», potser contradint-se amb el que ha expressat a la pàgina anterior (vegeu la nota 5).

GRÀFIC 1. Estructura de la propietat rústica. Municipi de Santanyí

GRÀFIC 2. Evolució de la propietat rústica. Municipi de Santanyí (1870-1920)

GRÀFIC 3. Evolució dels actius agraris i no-agraris. Municipi de Santanyí (1866-1910)

